

MARTYNO LIUDVIKO RĖZOS AISÓPAS
ARBA PÁSAKOS IR DAINOS ODER LITTHAUISCHE
VOLKSLIEDER KALBINĖS RAIŠKOS ELEMENTAI
SIMONO DAUKANTO VEIKALE
BUDAŲ SENOWĘS-LĖTUWIŲ KALNIENŲ ĮR
ŽÁMAJTIŲ

ROMA BONČKUTĖ

Įvadas. Simonas Daukantas (1793–1864), kaip ir Martynas Liudvikas Rėza (Martin Ludwig Rhesa, 1776–1840), vengdami klasicizmo normatyvinės poetikos dirbtinumo, tautosakoje ieškojo autentiškumo ir natūralumo pavyzdžių. Albinas Jovaišas mano, kad Rėzos „lietuvių liaudies dainų rinkimas ne vienu atveju giminingas amžininkų tautosakiniam darbui Lietuvoje“, jo teoriniai principai pagerinti literatūrinę kalbą buvo analogiški tokiems pat siekiams Didžiojoje Lietuvoje¹. Anot Jovaišo, Daukantas visiškai pritarė Rėzos tautosakinėms pažiūroms, nes ir rinkinį *Dainos oder Litthauifche Volkslieder* (1825)² Daukantas kelis kartus mini³ veikale *BUDAŲ Senowęs-Lėtuwių Kalnienų įr Žámajtių* (1845)⁴. Kazys Grigas pažymi⁵, kad Daukantas tautosaka, ypač patarlėmis ir priežodžiais, dažnai motyvavo savo teiginius veikale *Būdas*. Anot Grigo, „Daukantui buvo prie širdies Rėzos tendencija aukštinti lietuvių liaudies dvasinę kultūrą, kaip ir bandymai

¹ Albinas Jovaišas, *Liudvikas Rėza*, Vilnius: Vaga, 1969, p. 2, 322.

² *Dainos oder Litthauifche Volkslieder gefammelt, überfetzt und mit gegenüberfgehendem Urtext herausgegeben von L. J. Rhesa*, Dr. d. Theol. und Phil. ordentl. Profeffor d. Theol. und Dir. des Litthauifchen Seminars auf d. Univerfität zu Königsberg. Nebſt einer Abhandlung über die litthauifchen Volksgedichte, Königsberg: Druck und Verlag der Hartungſchen Hofbuchdruckerei, 1825; toliau – *Dainos*.

³ Albinas Jovaišas, *op. cit.*, p. 310.

⁴ *BUDAŲ Senowęs-Lėtuwių Kalnienų įr Žámajtių* išsraszzę [...] Jokyb's Łaukys, Petropilie: Spaudinie pas C. Hintze, 1845; toliau – *Būdas*.

⁵ Kazys Grigas, „Simonas Daukantas ir žemaičių tautosaka“, in: Simonas Daukantas, *Žemaičių tautosaka*, t. 1: *Dainos*, parengė Vytautas Jurgutis ir Bronė Kazlauskienė, Vilnius: Vaga, 1983, p. 16.

parodyti dainų estetines vertybes, ir todėl jis šį rinkinį propagavo⁶. Jovaišas atkreipė dėmesį, kad Daukantas savo bibliotekoje turėjo Rėzos knygą *Aifópas arba Páfakos* (1824)⁷, ir palyginęs Rėzos ir Daukanto *Pasakų Phedro*⁸ rankraštį, nepateikdamas pavyzdžių, mano, kad pastarasis „sprendė žymiai didesnius visuomeninius ir literatūrinius uždavinius“, kad norėjo paskatinti rinkti lietuvių liaudies pasakojimus⁹.

Iki šiol Lietuvos folkloristikoje aptariant Rėzos dainų paplitimą Daukanto indėlis paminimas¹⁰ dėmesį sutelkiant į perspausdintas dainas, bet ne į teksto pakeitimus. Vytautas Jurgutis, palyginęs Daukantui atsiųstų dainų rankraščius su jo suredaguotais teksta, lakoniškai teigia, kad istorikas tęsė Rėzos ir Simono Stanevičiaus (1799–1848) skolinių keitimo tradiciją¹¹. Giedrius Subačius Daukanto Rygos periodo naujos rašybos atsiradimą 1827–1828 m., paremtą Rytų Prūsijos lietuviškų raštų ortografija, sieja su Rėzos autoritetu¹². Subačius pirmasis atkreipė dėmesį, kad Daukantas išsirašinėjo žodžius iš Rėzos parengtos ir išleistos Biblijos (1824), ir pabrėžia, jog tekste istorikas ieškojo įdomių leksemų, ne visi žodžiai jam atrodė aiškūs¹³. Subačius nustatė, kad Daukantas, rengdamas tekstus, naudojo savo paties

⁶ *Ibid.*, p. 20.

⁷ *Aifópas arba Páfakos* iš Grykonų kalbės pergulditos per D. L. J. Rhefa. Su Pridėjimų kelių naujų Páfakų, Karaláuczuje: Išpauftas ir pardūdamas pas Auguftą Artungą, 1824; toliau – *Aisopas*.

⁸ *Pasakos Phedro* Jsrguldė iš Lotiniszkos Kalbos i Zámajtiszką Motiejūs Szauklys, in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštynas* (toliau – LITI BR), f. 1, b. SD 5.

⁹ Albinas Jovaišas, *op. cit.*, p. 145, 148.

¹⁰ [Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann], *Littauische Volkslieder, gefammelt kritisch bearbeitet und metrisch übersetzt von G. H. F. Neffelmann*, Berlin: Ferd. Dümmlers Verlagsbuchhandlung, 1853, p. VIII; Aukusti Robert Niemi, *Lituanistiniai raštai: Lyginamieji dainų tyrinėjimai*, sudarė ir iš suomių kalbos vertė Stasys Skrodenis, Vilnius: Džiugas, 1996, p. 129; Ambraziejus Jonynas, *Lietuvių folkloristika iki XIX a.*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 9; Bronė Stundžienė, „Martyno Liudviko Rėzos dainynas ir jo šiuolaikinė recepcija“, in: Martynas Liudvikas Rėza, *Raštai*, t. 5: *Prūsijos lietuvių dainos*, sudarytoja ir vertėja Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018, p. 60–61.

¹¹ Vytautas Jurgutis, „Simono Daukanto „Dainės Žemaičių“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 5: *Simonas Daukantas*, sudarytojai Giedrius Subačius et al., Vilnius: Viltis, 1993, p. 148.

¹² Giedrius Subačius, *Simono Daukanto Rygos ortografija (1827–1834)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, p. 94.

¹³ Giedrius Subačius, *Simono Daukanto Sankt Peterburgo ortografija (1834–1846)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021, p. 407, 408, 426.

senesniais išrašais, o kai kurie pateko į *Būda*¹⁴. Tačiau mokslininkas netyrė Rėzos pasakėčių ir rinkinio *Dainos* poveikio *Būdo* tekstui.

Daukantas *Būde* Rėzą pamini šešis kartus (p. 32, 70, 97, 122, 158, 187), iš jų keturis kartus (p. 32, 70, 97, 187) nurodo jo išleistą rinkinį *Dainos*. Tekste aptinkame ir daugiau Rėzos *Dainų* netiesioginio citavimo (žodžiai, žodžių junginiai, sakinių fragmentai). Daukantas nepaliko platesnių pasisakymų apie Rėzą, tačiau, įsigilinę į *Būdo* tekstą, kai kurias vietas galime traktuoti kaip netiesioginę diskusiją su Karaliaučiaus profesoriumi, su kuriuo istorikas ne visada sutinka. Kadangi Daukantas, rašydamas *Būdą*, beveik tuo pat metu rengė ir romėnų autoriaus Fedro pasakėčių knygėlę *Pasakas Phedro* (1846)¹⁵, ir tikėtina, kad, ieškodamas tinkamesnės raiškos dairėsi į Rėzos knygėlę *Aisopas*, matyt, dėl to kai kurie teksto elementai atspindi *Būde*.

Jau ankstesniuose tyrimuose parodyta, kad *Būde* vyrauja Rytų Prūsijos raštijos, vokiečių ir baltvokiečių mokslinės minties mokykla ir paradigma¹⁶. Artėjant Rėzos 250-osioms gimimo metinėms, siekiant pratęsti Rytų Prūsijos lietuviškosios raštijos poveikio Daukantui tyrimus, šiame straipsnyje norima aptarti *Aisopo* ir *Dainų* tekstų raiškos elementus veikale *Būdas*. Pirmiausia straipsnyje aptariamos keturios *Būdo* nuorodos į Rėzos *Dainas*; paskui dėmesys sutelkiamas į nežymėtas citatas, t. y. į Rėzos sudarytų leidinių *Dainos* ir *Aisopas* tekstams būdingą leksiką, frazes, taip pat į perimtus liaudies dainų motyvus.

Daukantas *Būde* rėmėsi pirmuoju Rėzos *Dainų* leidimu, o rinkinyje *Dajnes Žiamajtiū* (1846)¹⁷ nuorodų aprašuose figūruoja Frydricho Kuršaičio (Friedrich Kurschat, 1806–1884) parengtas leidimas *Dainos oder Litthauische Volkslieder* (1843)¹⁸. Šiame straipsnyje taip pat remiamasi, cituojama iš

¹⁴ *Ibid.*, p. 591.

¹⁵ PASAKAS PHEDRO JSZGÚLDE ISZ ŁOTINISZKOS KAŁBOS I ŽAMAJTISZKĄ Motiejūs Szauklys, o apskėlbę Ksaweras Kanapackis, Petropilie: Isspaustas pas E. Pratza, 1846.

¹⁶ Roma Bončkutė, „Dvi asmeninės bibliotekos – viena vizija: Simonas Daukantas ir Jurgis Plateris“, in: *Knygotyra*, Vilnius, 2016, t. 65, p. 48–65; Saulius Pivoras, *Virtus Litwana: Politinė mintis Simono Daukanto istoriografijoje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2022, p. 134–146.

¹⁷ Simonas Daukantas, *DAJNES Žiamajtiū* pagal Žōdiū Dajnīnikū išsraszytas, Petropilie: Spaudinie pas C. Kray, 1846; toliau – *Dainės*.

¹⁸ [Frydrichas Kuršaitis], *Dainos oder Litthauische Volkslieder*, Gefammelt, überfetzt und mit gegenüberstehendem Urtext herausgegeben von L. J. Rhefa, weiland Dr. der Theologie u. Philosophie, ordentl. Prof. der Theologie u. Director des Litthauifchen Seminars a. d. Univ. zu Königsberg. Nebst einer Abhandlung über die Litthauifchen Volksgedichte,

naujausio Rėzos rinkinio *Dainos* leidimo: *Raštai: Prūsijos lietuvių dainos*¹⁹, kuriame dainyno rengėjo komentarus ir tiriamuosius darbus Liucija Cita-vičiūtė išvertė iš vokiečių kalbos.

Keturiuos Daukanto nuorodos į Rėzos rinkinį *Dainos*. Veikale *Būdas* kitų autorių darbų nuorodų kontekste Rėzos paminėjimas šešis kartus nėra jau taip ir mažai. Pavyzdžiui, tiek pat kartų jis nurodo ir Teodoro Narbuto (Teodor Narbutt, 1784–1864) darbus. Svarbu pažymėti, kad Rėzą Daukantas pamini, nors taip elgiasi itin retai, pačiame tekste: „Garsós rasztīnikas Reza sólasēs jū kéles deszimtyts apskelbē swietou metuse 1825“ (*Būdas*, p. 70). Tai gali būti interpretuojama ir kaip Daukanto padėka, ir kaip didelis jo darbo įvertinimas. Kaip matome iš Rėzos pavardės veikale *Būdas* rašymo įvairovės (Rehsa, Rheza, Reza, Rhesa), Daukantas arba neapsisprendė, kaip ją sulietuvinti, arba nebuvo jos gerai įsidėmėjęs. Net savo *Dainių* pratarinėje jis rašo netiksliai: „L. G. Rehza-Vice-Rektoriós Karalaucziaus Uniwersiteto“²⁰, bet toliau nuorodose pavardę rašo originalo forma, pavyzdžiui, „Dainos oder Littauí'sche Volkslieder, L. J. Rhesa, neue Auflage. Berlin 1843. No. 49. S. 148“²¹. *Dainėse* nurodo, kad tris dainas (iš tikrųjų penkias) įdėjo iš 1825 m. Rėzos rinkinio²², bet nuorodų aprašuose figūruoja Kuršaičio 1843 m. leidimas²³. Daukantas visus kartus vietoje Rėzos dainų pavadinimų pažymi: „Kītór toie dingstie tejp dainiuo“ (p. 47), „Kīto szalie tejp dajniuo“ (p. 56), „Kītór tejp dajniuo“ (p. 124, 126), „Kīto szalie tejp dajniuo“ (p. 127). Georgas Heinrichas Ferdinandas Nesselmannas (1811–1881) ne be reikalo nurodo, kad tekstai parengti ne visai tvarkingai, tie patys dainų variantai sudėti skirtingose vietose; jis negalėjęs retesnėmis dainomis pasinaudoti, nes, nesant vertimų, jų nesuprato²⁴.

Daukantas, kaip sakytą, *Būde* Rėzos *Dainas* nurodo keturis kartus (citatose Daukanto kalba ir rašyba netaisyta):

und mufikalíſchen Beilagen. Neue Auflage. Durchgesehen, berichtigt und verbeffert von Friedrich Kurfchat, Candidaten des Predigtamts, academíſchem Lector der liththauíſchen Sprache und Dirigenten des liththauíſchen Seminars bei der Universitát zu Königsberg, Berlin: Verlag von Theod. Chr. Fr. Enslin, 1843.

¹⁹ Martynas Liudvikas Rėza, *Raštai*, t. 5.

²⁰ *Dainės*, p. X.

²¹ *Ibid.*, p. 48.

²² *Ibid.*, p. X.

²³ *Ibid.*, p. 48, 56, 125, 127, 128.

²⁴ Plg. [Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann], *op. cit.*, p. VIII.

1. Rhesa (Dainos) anmerk. s. 330. 2. Gervais Notizen von Preussen mit besondere Rücksicht auf die Provinz Litauen 1. Sammlung s. 29. (*Būdas*, p. 32)
- Rheza, Dainos oder Litthauische Volkslieder Königsberg 1825. (*Būdas*, p. 70)
- L. J. Rhesa Dainos oder Lithaun. Volkslieder Königsberg 1825. s. 316. anmerk. (*Būdas*, p. 97)
- Rhesa Dainios anmerk. &. (*Būdas*, p. 187)

Pirmą kartą jis pateikia nuorodą skyriuje „BUDAS. Senovės-Lėtuvių Kalnienų ir Žamajtių“ (*Būdas*, p. 1–78) po šios minties:

Arklys buo jų karės draugó; nesgi ne wen numusi só jómi brusdę, bet dar joje ant jó i karę sawo neprietelu graudintí, todėl i patingaj jus gerbę ir augino žirginicziose ape kórės paskiaus matisem. Nesgi kėli kėlawo, lankę gentys, atliko ukės rekalus wissadós rajti apžargó; kaip szenden dar jaunas Ziamajtis negaliedams jóti, welijes piestes bejtós ne kajp ratusi bewaziouis, tardams ar asz cze koksaj wergas ratgalie wilktíjs! a) todėl žirgaj jų dajniesi yra didej garbinamis kajp je rutaj. (*Būdas*, p. 32)

Kaip matėme, išnašoje yra ne tik nuoroda į Rėzos komentarą, bet ir į Prūsijos administratoriaus, Karaliaučiaus vyriausiojo burmistro Bernhar-do Conrado Ludwigo Gerwaiso (~1760–1829) traktatą²⁵. Nors Daukantas nurodo Rėzos pastabas „anmerk.“²⁶, bet iš tikrųjų p. 330 yra ne „Anmerkungen“, o „Betrachtung über die litthauifchen Volkslieder“²⁷ („Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimas“), kurį, kaip galime suprasti iš *Dainių*, jis vertino, ir pats liaudies dainų savybių neapibūdindamas nukreipia skaitytoją į Rėzos „Pratarmę“²⁸, t. y. į „Betrachtung...“, kuris Kuršaičio leidime įdėtas pradžio-je²⁹, todėl istorikui asocijavosi su pratarme.

Rėza, rašydamas (p. 330) apie liaudies dainų sukūrimo laikotarpį, nurodo, kad dainose galima atpažinti paskutinio (patikslinama – „1813 und 1814“) karo įvykius ir pateikia dainų pavadinimų, tarp kurių yra ir „Jaunátis

²⁵ [Bernhard Conrad Ludwig Gervais], *Notizen von Preußen, mit besonderer Rückficht auf die Provinz Littauen*, Ein Beitrag zu näheren Kenntniß der inneren Verfassung und der Bewohner defelben. In historisch-topographisch-politisch-ökonomischer Hinsicht. Ad consilium de re publica dandum, caput est nosse rem publican, Cicero. Erste Sammlung, Königsberg: Im Verlag der Hartungfchen Buchhandlung, 1795.

²⁶ [Ludwig Jedemin Rhesa], „Anmerkungen“, in: *Dainos*, p. 309–323.

²⁷ [Ludwig Jedemin Rhesa], „Betrachtung über die litthauifchen Volkslieder“, in: *Dainos*, p. 324–355.

²⁸ *Dainės*, p. XI.

²⁹ „Betrachtung über die litthauifchen Volkslieder“, in: [Frydrichas Kušaitis], *op. cit.*, p. 1–31.

į Waifką jodams“ / „Reiter zum Kriegesheer“. O toliau rašo, kad, priešingai, daina p. 200 („S. 200“) yra senesnė, dar ano amžiaus. Rėzos dainyne p. 200 yra daina „Negreits į Karą joti“ / „Der da ögert, in den Krieg zu reiten“. Rėza „Betrachtung...“, remdamasis šios dainos tekstu, sako, kad parašyta ji rekrūtų ėmimo laikotarpiu, todėl raitelis neskuba balnoti savo žirgo, o seserys piktai džiaugiasi, kad išdidusis brolis pašauktas į kariuomenę, nes praėjusiame amžiuje būsimąjį kareivį apraudodavo kaip mirusį. Daukantas, nors nurodo į rengėjo tekstą, bet iš tikrųjų apeliuoja į liaudies dainų, kuriose minimas žirgelis, tekstus. O nurodydamas ir Gerwaiso veikalą *Notizen von Preussen mit besonderer Rücksicht auf die Provinz Littauen* (Užrašai apie Prūsiją, ypač atsižvelgiant į Lietuvos provinciją), sustiprina mintį, kad senovės lietuviai buvo įgudę raiteliai. Palyginkime:

Uebrigens ifit der Littauer ein geborner Cavallerift. Von fieiner früheften Jugend an reitet er mit vieler Beherztheit, und bändiget die wildesten Pferde.³⁰

Nors Daukantas nuorodą padėjo po sakinio atkarpos „tardams ar asz cze koksaj wergas ratgalie wilktįs!“, tačiau nei Rėza, nei Gerwaisas nurodytuose puslapiuose apie tai nerašo. Daukantas jų tekstuose užfiksavo mintį apie didžiulę žirgų svarbą senovės lietuvių gyvenime. O požiūris, kad vyriui/kariui/riteriui vežime važiuoti negarbinga, atėjęs iš Viduramžių tekstų. Antai Chrétieno de Troyes riteriniame romane *Lanselotas, arba Vežėčių riteris* (*Lancelot ou le Chevalier à la charette*; apie 1168) aprašoma situacija, kaip riteris, prieš laimėdamas damos meilę, išbandomas didžiausiu pažeminiu – važiuoti vežimu³¹.

Toliau pirmajame *Būdo* skyriuje rašydamas apie liaudies kūrybą, antrą kartą mini Rėzą su epitetu *garsus raštininkas*:

nes tarp tų wissū irankiū dajnes buo wissódīdiausī linksmybī, kórės dajniawo darbą dīrbdamis, ilsiedamis ar linksmindamījs, īr tejp kōzna notīs jū gwenīmo torieję sau ipatingą dajnę, kóriū paļajkaj szenden dar kame ne kame yra gīrdemis. Garsós rasztīnikas Reza sólasęs jū kéles deszimtyš apskelbę swietou metuse 1825 a) tajpat Šimonas Stanewicze, metusī 1829 Wilnioujī, kóriū daugioie wjtoie gał regietī gajdos aitra, ļajbumā īr swēlnomā kaļbos bej gajlingumā szīrdījs. (*Būdas*, p. 69–70)

³⁰ [Bernhard Conrad Ludwig Gervais], *op. cit.*, p. 29.

³¹ Willem P. Gerritsen, Anthony G. van Melle (ed.), *Dictionary of Medieval Heroes: Characters in Medieval Narrative Traditions and Their Afterlife in Literature, Theatre and the Visual Arts*, translated from the Dutch by Tanis Guest, Woodbridge/Rochester, NY: Boydell & Brewer, 1998, p. 161.

Trečią kartą Daukantas pateikia nuorodą apie Rėzą skyriuje „TIKYBA Senovės-Lėtuvių“ (*Būdas*, p. 79–154), aptardamas XII a. pradžios senovės lietuvių religijos pokyčius, kur sako, kad senovės raštuose negalima rasti žinių, ar Perkūnas/Perūnas turėjo pačią, bet patarlėse ir dainose yra nurodoma, kad Saulė turėjo vaikų, o jos vyras buvo Mėnuo:

Negał žinotī, negi senovės rasztusī rastī ar Peruns yra tóriejės patę ar ne? wījnog sekāntes patarliemis īr dajniemis gał manytī, iog saule wakus tórieiusi: kajpogi szenden dar yra tarema i sószižósi žmōgu, saka „tam nie saulės duktie neitiktum“, nes kokė ta dóktie yra buwusi, to negał rastī, iog saulės wīrīszkió yra buwęs mienou, tou mums senovės dajnie rodo. a) iog saule werkusī īr tas yra žinoma; nesgi iki szé dījnā yra žólelė saulės aszarelī wadīnama. Sako tullī rasztīnikaj, iog žwajsdės saulės wakajs wadīnusi; bet tajp galieię tielow sawo wakū klausamis atsakytī; bet jū īszmintej īr kunegaj kitā noumonę apę jės tórieię, je jū takus žinoię īr nu jū ļajko sekies, kajp tujau regiesem. (*Būdas*, p. 97)

Ši nuoroda į Rėzos komentarą dainai „Mėnefio Swodba“ / „Des Mon-des Heirath“ kaip tik patvirtina Daukanto teiginį. Rėza, remdamasis Gustavo Bergmanno latvių dainų rinkiniu, sako, kad ir latvių dainos liudija Mėnulio neištikimybės siužetą³². O informaciją apie Saulės vaikus žvaigždės Daukantas paėmė iš Ewaldo von Klopmanno (1734–1804) straipsnio „Kurze Nachrichten aus der alten heydnischen Mythologie der Curen, deren Nachkömmlinge am Curischen Hof [=Haff] wohnen“ leidinyje *Neue Nordische Beyträge zur physikalischen und geographischen Erd- und Völkerbeschreibung, Naturgeschichte und Oekonomie*³³, nors šį kartą jo straipsnio nuorodoje nepateikia. Tai žodyno pobūdžio tekstas, kuriame paaiškinama senovės kuršių mitologija ir papročiai. Klopmannas rašo, kad kuršių mitologijoje Saulė yra ištekJusi už Mėnulio:

Saule, die Sonne, eine weibliche Gottheit, nach der kurischen Mythologie mit dem Monde vermählt. In den alten Liedern geschieht der Töchter der Sonne (Saules maitas) Erwähnung.³⁴

Toliau Klopmannas rašo, kad žvaigždės buvo laikomos jų vaikais („**Swägfines**, die Sterne oder Kinder der Sonne und des Mondes“). Daukantas

³² Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 179.

³³ [Evald von Klopmann], „Kurze Nachrichten aus der alten heydnischen Mythologie der Curen, deren Nachkömmlinge am Curischen Hof [=Haff] wohnen“, in: *Neue Nordische Beyträge zur physikalischen und geographischen Erd- und Völkerbeschreibung, Naturgeschichte und Oekonomie*, t. 5, St. Petersburg und Leipzig: bey Johann Zacharias Logan, 1793, p. 122–128.

³⁴ *Ibid.*, p. 127.

jo medžiagą buvo susikonspektavęs užrašuose *Marguminai*³⁵ ir *Būde* nurodo septynis kartus. Tad Daukantas, rašydamas *Būdą*, jau laisviau ir plačiau samprotavo apie senovės baltų mitologiją, nes jis buvo geriau susipažinęs su kitų autorių („tullī rasztīnikaj“) darbais. Palyginę jo pirmųjų istorijų skyrius apie religiją, matome, kad jie gerokai trumpesni. Pavyzdžiui, veikale *ISTORYJE ZEMAYTYSZKA*³⁶ Daukantas remiasi Motiejaus Strijkovskio kronika, Alberto Kojalavičiaus-Vijūko istorija ir Augusto von Kotzebue *Preußens ältere Gefchichte* ir iš jos percituoja Mato Pretorijaus *Prūsijos įdomybės* bei Simono Grunau kroniką. Užbaigęs *IŽ*, kur Rėza nurodytas tik du kartus – Donelaičio *Metų* ir *Dainų* pastabose, Daukantas labiau ėmė domėtis kultūra, tikėtina, platesnis susipažinimas su baltų tautosaka, mitologija, padėjo geriau įvertinti Rėzos tekstus. Daukantas *Būde* jau ne tik pritaria, mėgina išsakyti savo požiūrį. Manytina, kai kurie Rėzos pasakymai provokavo, kvietė išbandyti savo jėgas folkloristikos lauke, pavyzdžiui:

Mano rinkinyje skelbiamos dainos daugiausia surinktos prūsiškojoje Lietuvos dalyje, kur išlikusi gryniausia kalba, bet ne etninėje Didžiojoje Kunigaikštystėje, kuri XIII ir XIV amžiuje, kaip žinoma, buvo svarbiausių mūsų arena. Labai galimas daiktas, kad buvo apdainuoti Vytenio (*Witen*), Mindaugo (*Mendog*), Kęstučio (*Keistod*), Algirdo (*Olgerd*), Vytauto (*Witold*) ar dar senesnių kunigaikščių žygdarbiai, tik tauta galbūt nebemoka tų dainų, nes jos nebuvo užrašytos ir nugrimzdo užmarštin. Gal Žemaitijos kaimuose ir Neries (*Wilija*) pakrantėse dar pavyktų rasti jų nuotrupų.³⁷

Ketvirtą kartą skyriuje „KARYBA Senowęs-Lėtuwiū“ (*Būdas*, p. 186–212) Daukantas netiksliai nurodo „Rhesa Dainios anmerk. &.“ (*Būdas*, p. 187). Ir šį kartą jis, rašydamas apie senovės lietuvių žirgų reikšmę karyboje, pakartoja sakinį, kad senovės lietuviams buvo gėda vežime važiuoti, o nuorodą „a“) į Rėzos *Dainas* padėjo po kito sakinio:

Klausamas, dielko newaziou só motriszkosiems wazioutas, atsako „ar asz kok-saj werg’s ratgalie wīłgtijs.“ Gaspadoriós sóbatos wakarą noriedamas pījwōs kėrtę nubęgti stīprin sawo jaunus piowieius butīnaj nuwargusius tajs žodejs. „Wajkélej benkém tou barą szenden, asz jums rytą dousiu arklius i bażnicę joti, szįjtajs žodejs pagaīwintī, tarsī sylōs atsīgierusis nubeng dajnioudamis noris pósnaktie. (*Būdas*, p. 187)

³⁵ [Simonas Daukantas], *Marguminai*, [s. d.], in: *LLTI BR*, f. 1, b. SD 27, p. 239–240; toliau – *Ma*.

³⁶ [Simonas Daukantas], *ISTORYJE ZEMAYTYSZKA*, [s. d., ~1831–1834], in: *LLTI BR*, f. 1, b. SD 2, 551 l.; toliau – *IŽ*.

³⁷ Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 197.

Nors Daukantas nurodo Rėzos tekstą, bet jis apeliuoja į pačias dainas, kurias mini *Dainų* rengėjas. Daukantas vengė sausų mokslinių paaiškinimų, platesnių samprotavimų. Tokį spėjimą sustiprina Daukanto pastaba 1843 m. rugsėjo 19 d. laiške Narbutui: „Mokslinių komentarų atsisakyk – nereikėtų skaitytojų varginti painiais samprotavimais, tegul kiekvienas pats galvoja ir nagrinėja“³⁸. Atrodo, Daukantui aktualu, kad jo tekstas būtų skaitomas sinchroniškai su dainų tektais. Saulius Pivoras mano, kad istorikas savo veikaluose (labiausiai *Būde*) tautosaką naudojo kaip šaltinį³⁹. Tačiau lyginant su patarlėmis ir priežodžiais, Daukantas gana mažai pacitavo dainų strofų, ir tai – nuorodose; kiek daugiau tekste aptinkame dainų žodžių, frazių, motyvų. Pivoro tyrimas rodo, kad Daukantas, remdamasis lietuvių patarlėmis, stengėsi argumentuoti senovės lietuvių visuomenėje buvus bendruomeninio teisingumo, laisvės nuostatų, kylančių iš prigimtinės teisės ir įtvirtintų papročiais⁴⁰, o liaudies dainų citatos, motyvai, vaizdiniai, įvaizdžiai, integruoti į tekstą, geriau nei sausi samprotavimai apie liaudies dainų svarbą perteikia lietuvių pasaulėvaizdį, nacionalinę mąstyseną, užkoduotą kultūrinę patirtį.

Dainų ir pasakėčių intertekstai Būde. Skaitydami *Būdą* aptinkame daugiau Rėzos tekstų poveikio. Daukantas *Būde* plačiai aprašo senovės lietuvių trobesius, kiekvieną išvardydamas ir apibūdindamas (*Būdas*, p. 19–28). Jau buvo rašyta⁴¹, kad šiuo požiūriu jis daugiausia rėmėsi Teodoro Lepnerio (Theodorus Lepner, 1633–1691) etnografinės apybraižos *Der Preussche Littauer (Prūsų lietuvis)* VIII skyriaus tekstu „Von der Littauer Wohnung, Gebaeuden, Acker=bau und Arbeit“ („Apie lietuvių būstus, statinius, žemdirbystę ir darbą“). Lepneriu remdamasis Daukantas aprašo ir klėtį:

Tretesis trobesys buo wadīnams klietīs nu zōdio kliestī, nu žiamīj par oulek-ti ar pōsāntros pakēltas ān trinkomis ar didelejs akminīnais, grystas īr ėubotas

³⁸ *Simono Daukanto raštai: Laiškai Teodorui Narbutui: Epistolinis dialogas*, pratarė, įvadas, laiškų parengimas, komentavimas, Teodoro Narbuto laiškų vertimas Reda Griškaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 444.

³⁹ Saulius Pivoras, „Lietuvių patarlės kaip prigimtinės teisės nuostatų šaltinis Simono Daukanto Lietuvos istorijos veikaluose“, in: *Tautosakos darbai*, Vilnius, 2023, t. 66, p. 135–152.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 150.

⁴¹ Roma Bončkutė, „Teodoro Lepnerio apybraižos „Prūsų lietuvis“ citatos Simono Daukanto veikale „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“, in: *Knygotyra*, Vilnius, 2018, t. 71, p. 161–196.

lentomis dieľ sausómo, kórioie buo jawaj mĳgosĳ arba arodosi, drabužej, mesa, kajlej ĳr szĳksznas ľajkomas, beje, ĳszejgos ĳr lietos daktaj; torieie ĳi kartajs wĳjną kāmbari, kartajs dó, trys ĳr kėtórys pagaľ to, kajp ukĳnikas tórtingas buo. Wĳssĳ tĳj kambarej kajp sakiau buo ľuboti, ĳnt tomis ľubomis wiszkas, kamĳ ľajkę dziuwusę messą ĳnt akstĳmis sówertą źĳjną ir wasarą; tarp tų kāmbariů wĳjnamĳ buo ľajkomis jawaj, kĳtamĳ drabužej sóswertĳ kiboję, nu ko ĳr swĳrnó wadĳnos, kĳts buo patę źmonystaj wasaros ľajki pawestas. (*Bűdas*, p. 23).

Lepneris nenurodo žodžio *klėtis* kilmės:

Ihre Kammern haben sie gar felten bey den Stuben, oder in den Wohnhaeufern, fondern abfonderlich, sie werden Klete gennant, in etlichen von diesen schlafen sie, in etlichen halten sie ihr Getreydigt, diese find mit Brettern wohl aufgelegt, damit das Getreydigt trocken liege, und nicht Schaden leide.⁴²

[Jų kamaraitės retai kada būna pirkiose arba trobose, jos stovi atskirai ir vadinamos klėtimis [*Klete*]: jie kai kuriose jų miega, kai kuriose laiko grūdus, šios būna išklotos lentomis, kad grūdai gulėtų sausai ir negestų.]⁴³

Daukantas, nepriklausomai nuo Lepnerio, atkreipia dėmesį į lietuvišką *klėties* pavadinimo etimologiją: „klietis nu žódio klietĳ“. Neatmestina, kad Daukantas atkreipė dėmesį į pirmąjį „Anmerkungen“ komentarą, skirtą dainai „Kraitis“ / „Der Brautchatz“. Rėza aiškina žodžio *klėtis* paskirtį ir kildina jį iš slavų kalbos, su kuo Daukantas nesutiko:

[...] Žodis *Klėtis* yra slaviškos kilmės. Jį jau Nestoras, Rusijos kronikoje aprašydamas 946 m[etus]: *Ovo Klieti, ovo Veshi* ir t. t., bet Schlözeris neteisingai išvertė *Scheunen, Boden*; teisingiau vertė Mülleris: *Gemächer (Kämmerchen), Vorhallen* ir t. t. [...] Visuose dialektuose [šis daiktavardis] yra moteriškosios giminės: rusų *Клѣтъ*, lenkų – *Kletka* (nuo žodžio *klece*, *suręsti*, *supinti*, *pastatyti*), žemaičių – *Kliatis*, latvių *Klehtis*, f. *Dřiporu Klehts, Putz-Kammer*, lietuvių *Klėtis, -iės*, dim. *Kletuis*.⁴⁴

Antrasis Rėzos komentaras, skirtas deivei Laimai ir jos funkcijoms paaiškinti, yra gana išplėtotas. Daukantas veikale *Darbay senuju Lituwiau yr*

⁴² [Theodorus Lepner], *Der Preussche Littauer oder Vorstellung der Nahmens=Herleitung, Kind=Tauften, Hochzeit, Leibes= und Gemueths=Befchanffenheit, Kleidung, Wohnung, Nahrung und Acker=Bau, Speise und Tranck, Sprachen, Gottes=Dienst, Begraebnisse und andere dergleichen Sachen der Littauer in Preussen kuertzlich zusammen getragen* von Theodoro Lepner, Ersten Pfarer der Deutchchen und Lithauifchen Gemeine Gottes in Budwehten. Im Jahr nach des werthen Heylandes Geburt 1690, Danzig: bey Joh. Heinrich Ruedigern, 1744, p. 183.

⁴³ Teodoras Lepneris, *Prūsų lietuvis*, parengė Vilija Gerulaitienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, p. 183.

⁴⁴ Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 175.

*Zemaycziu*⁴⁵ ir IŽ deivę Laimą apibūdina vienodai: „Laima Dyiwie wikima“ (*Darbai*, p. 130), „Laima Deiwie wikyma“ (*IŽ*, I. 37v). Pažvelgę į pirmųjų jo veikalų nuorodas matome, kad tuomet jis senovės lietuvių religiją aprašė daugiausia remdamasis Kotzebue. Kotzebue, pasitelkdamas Pretorijų, rašo, kad Laimelė padėdavo gimdančioms (*kreißen* ‘gimdyti’) moterims, ir net šiandien lietuviai išlaikė paguodžiantį savo protėvių posakį, palyginkime:

Laimale half kreifenden Weibern und fpann der Menfchen unabänderliches Gefchick. Noch heute ift dem Litthauer feiner Vorältern Troftfpruch geblieben: Taip Laima leme, fo fpann es die Schickfalsgöttin.⁴⁶

Galbūt Kotzebue, versdamas posakį, pavartoja veiksmąžodį *spannen* (‘tempti’, ‘traukti’, ‘saugoti’) pagal iš Senekos raštų žinomą lotynišką posakį „Ducunt volentem fata, nolentem trahunt“. Daukantas, aprašydamas istorinius įvykius, lotynų kalbos veiksmąžodį *succedo* vertė ir žodžiu *vykti* ‘sektis’ reikšme. Jis lotynų-lietuvių kalbų žodynėlyje rašo: „Succedo, is, cessi, cessum, cedere – istoiū, i, wikstū, rondous, nutinkū“⁴⁷. Nors Daukantas ir *Darbuose*, ir *IŽ* jau vartojo veiksmąžodį *lemti*, bet ‘spėti’, ‘manyti’, ‘spręsti’; ‘traukti’, ‘mesti burtus’ reikšmėmis, pavyzdžiui:

Paskou lieme tarp sawes, kurey ysz tu tryju dalu reykies numus palykty. Nulie-mus ta dalys, kurey yszkryta apleysty tujau apskire sau walditoju, kursay wede anu i swetymus krasztus sau giwenyma iszkoty (*Darbai*, p. 33),

bet jo kurį laiką nepritaikė Laimos funkcijai apibūdinti. Manytina, kad Daukantui tuo metu trūko tautosakos duomenų. Jis, aprašydamas deivės Laimos funkcijas, pažymi: „Pałakus tokio isitiepimo, gał dar dajniesĩ girdietĩ“ (*Būdas*, p. 100). Daiva Vaitkevičienė atkreipia dėmesį, kad „Lietuvoje Laima beveik neišliko dainose“⁴⁸. Religiniuose raštuose buvo vartotas nusistovėjęs žodis *palaima*⁴⁹. Po christianizacijos Lietuvoje minėti deivę Laimą, matyt,

⁴⁵ [Simonas Daukantas], *Darbay senuju Lituwuių yr Zemaycziu*, 1822, in: *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 1, b. D 104, 885 l.; toliau – *Darbai*.

⁴⁶ August von Kotzebue, *Preußens ältere Geschichte*, von August von Kotzebue Mitglied der koeniglich Preußischen Akademie der Wissenschaften, t. 1, Riga: bey Carl Johann Gottfried Hartmann, 1808, p. 76.

⁴⁷ [Simonas Daukantas], „Zodrodis toie kningelieie essontiū žodiū“, in: Ch.[arles] F.[rançois] L’homond, *Epitome historiae sacrae*, Petropili: Hintze, 1838, p. 38.

⁴⁸ Daiva Vaitkevičienė, „Laima gimtuvėse ir krikštynose“, in: *Tautosakos darbai*, Vilnius, 2002, t. XVI (XXIII), p. 123.

⁴⁹ Konstantinas Sirvydas, *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, įvadą ir žodyno rodyklę parengė Kazimieras Pakalka, Vilnius: Mokslas, 1979, p. 532.

buvo draudžiama, kad nežadintų senosios religijos prisiminimų. Simonas Stanevičius, knygelėje *Historia Szwenta* (1823) pavartojęs žodį *laimė*, žodynelyje pažymėjo: „Łayma mos. Szczęście“⁵⁰. Stanevičius nurodė, kad tekste aptinkamą žodį *laimė* reikia suprasti ne kaip deivės vardą ar likimo prasme, o kaip palaimą, džiaugsmą. Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849) savo pamoksle „Pamoksłas. Apey łabay dydzia Gyluky to, katras atsyrandasy Bażniczioy Rimyszkay-Katalykyszkoy. Sakitas Drangauskiniey Prususy ćiesó Dydziaje Jubileusza Metusy 1827. Mienesiey Birzely Dienoy 29“⁵¹ pasirinko Prūsijos lietuvių germanizmą *giliukis* (vok. *das Glück*) ir tik kartą pavartojo žodį *łaymos*. Pamoksle kalbama apie Katalikų Bažnyčios pirmumą prieš kitas, apie tai, kad buvo Jėzaus Kristaus įsteigta, todėl yra tikroji Bažnyčia. Šiame kontekste pagoniška *laimė* nuskambėtų dviprasmiškai. Jis pasirinko Prūsijos lietuvių vartotą germanizmą *giliukis* ('laimė', 'džiaugsmas'). Net savo eilėraščiuose „Esu sau žmogelis“ ir „Apie pypkininką“ jis vartojo polonizmą *szczeistes*⁵². Kristijono Gotlybo Milkaus (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807) žodyne, kuris buvo Kretingos vienuolyno bibliotekoje, randame: „Láima, ôs, f. die Geburts=das Glücks=Göttin der alten Litthauifchen Heiden. Taip Láima lēmē, fo hat das Glück es mir beftimmt“⁵³. Daukantas iš Milkaus žodyno *Ma* išsirašė „Laima liemę, Geburts Götin“ (*Ma*, p. 161). Rengdamas *Daines*, grįžo prie Rėzos dainų rinkinio. Kadangi jis lygiagrečiai rašė ir *Būdą*, manytina, kad paaiškinimas „Nu kô tarę essantī galybe, kóri wījnims padedanti jū wejkausī, tą galybę wadīno łajmó nu žódio lemťī“ (*Būdas*, p. 99) atsirado galbūt ne tik dėl Rėzos komentaro, bet ir dėl platesnio šaltinių konteksto. Vis dėlto Rėza rašo, kad deivė Laima yra latvių (t. y. baltų) gentims būdinga, ji nerandama nei slavų, nei skandinavų ar kitose kaimyninėse tautose. Komentatorius, remdamasis Gotthardo

⁵⁰ Simonas Stanevičius, „Historia Szwenta“, in: Simonas Stanevičius, *Raštai*, paruošė Jurgis Lebedys, (ser. *Lituanistinė biblioteka*), Vilnius: Vaga, 1967, p. 403.

⁵¹ [Jurgis Ambraziejus Pabrėža], *Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambroziejaus Pabrėžos*, parengė Rita Šepetytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020, p. 769–790.

⁵² Jurgis Ambraziejus Pabrėža, „Esu saw Zmogelus [...]“, in: *XIX a. lietuvių literatūros antologija (1795–1831)*, sudarytoja Brigita Speičytė, t. 1, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 370–373.

⁵³ [Christian Gottlieb Mielcke], *Littauifch-deufches und Deufch-littauifches Wörter=Buch*, worinn das vom Pfarrer Ruhig zu Walterkehmen ehemals heraus gegebene zwar zum Grunde gelegt, aber mit fehr vielen Wörtern, Redens=Arten und Sprüchwörtern, zur Hälfte vermehret und verbeffert worden von Chrifitian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillckallen, Königsberg: Im Druck und Verlag der Hartungfchen Hofbuch druckerey, 1800, p. 141; prieiga: <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1R0000047249>.

Friedricho Stenderio gramatikoje esančiu latvių mitologijos aiškinimu, apibūdina⁵⁴ Laimos funkcijas:

S. 11. Der beftorene Teich.

„Laima fchenkte einen Tag der Sonne.“ Laima, eine den Lettifchen Völkern eigenthümliche Gottheit. Weder bei den Slaven, noch Skandinaviern, noch bei irgend einer andern den Litthauern nachbarlichen Nation wird fie gefunden. Stender, in f. Lettifchen Mythologie, Anh. 3. Gram. S. 264 fagt: „Laima war die Göttin des Schickfals, die einem Kinde bei Geburt das Lacken unterlegte und zugleich fein Glück beftimmte.“ – In den Littauifch. Volksliedern kommt fie aber als Spenderin jedes Glücks im Menfchenleben vor. Wenn ihre Stimme fich auf den Bergen hören ließ, fo ftand dem Menfchen ein unerwartetes Schickfal bevor. Siehe S. 273:

Die Laima rief, die Laima fchrie,
Lief mit bloßem Fuß über den Berg.

Oftermeyer in dem krit. Beitrag zur altpreuß. Rel. Gefch. S. 15. vergleicht fie wohl mit Unrecht mit den griechifchen Parzen: denn das Bild vom Spinnen des Lebensfadens ift den Litthauern fremd.– Im gemeinen Leben hört man noch oft die Redensart: Taip Laime lėmė, so hat es Laima gefügt. Vgl. Prutena, I Th. S. 169.⁵⁵

Šiame komentare pasakytą mintį, kad Gotfrydas Ostermejeris (Gottfried Ostermeyer, 1716–1800) nepagrįstai Laimą lygina su parkomis, atrodo, Daukantas užfiksavo ir *Būde*, išplėtodamas deivės Laimos ir Laumės samparatą (p. 99–103), pasitelkia gyvenimo palyginimą su audeklu, kurį žmogui ruošia devynios deivės Indėvės, kurių viena buvo gadintoja, „rasi Mogyle“ (*Būdas*, p. 102). Labai tikėtina, kad Daukantas pasitelkė latvių liaudies dainas, kur Laima audžia likimą kaip audeklą⁵⁶. Daukantas, rašydamas *Būdą*, susipažinęs su daugiau šaltinių, jau suvokė baltų mitologijos ir tautosakos tekstų kalbos savitumą, tam tikrą poetinį mąstymą, suformuotą ilgaamžės tradicijos, ir stengėsi jos laikytis. Rėza neabejojo, kad vėlai apsikrikštijusiame krašte išliko mitologinių dainų, kuriose atsispindi senasis pasaulėvaizdis⁵⁷. Jo pagarbus požiūris į Lietuvos istoriją ir kultūrą, be abejonės, imponavo. Iš bendros tradicijos, kuri atsispindi Rėzos ir Daukanto tekstuose, dar minėtinas dėmesys raudos žanrui, mitinę vertę turinčiam sakraliniam skaičiui devyni, baltos, žalios, juodos spalvų simbolikai, įžvelgimas sąsajų su skandinavų mitologija. Dėl straipsnio apimties jų neaptersime.

⁵⁴ Plg. Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 175.

⁵⁵ *Dainos*, p. 309–310.

⁵⁶ Daiva Vaitkevičienė, *op. cit.*, p. 133.

⁵⁷ Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 188.

Rėza, komentuodamas Perkūną, teigia, kad „jo garbinimas neabejotinai toks pat senas, kaip saulės ir mėnulio“, bet mano, kad „jo vardas artimesnis slaviškam *Perun* arba *Pierun*“⁵⁸. Žinoma, Daukantas, kaip ir *klēties* etimologijos atveju, nesutinka su pirmtako požiūriu. Daukantas tekste nenurodo, kurie „praszalejtej, bet neparmanidamis jū kalbos, paraszē iog Lētuwej perkunijē ōz Dījwā tórentys īr garbīnāntys“. Rėza nurodo, kad Perkūnas yra griausmo dievas, kad ir šiandien lietuviai griaustinį vadina Perkūnu, kad yra vietovardžių su šiuo žodžiu, tai rodo, kad Perkūnas stabmeldystėje buvo garbinamas. Daukantas jau *IŽ* Perkūną/Perūną laiko pirmuoju šilumos įkūrėju, davusiu pradžią gyvybei, sukūrusiu visa regima ir neregima, bet *Būde* gerokai išplėtoja Perūno sampratą ir nurodo, kad jis, „sekdamos patį Lėtuwiū kalbó“, pasakoja apie Perūną ir paaiškina: „pirmouji szilīmos ikurieji wadīno Perunó arba Perkunó nu žōdio perietī; beje, iog jis īszperīeī wīs, kas wen yra regemó szioie pasaulie“ (*Būdas*, p. 80). Nijolė Laurinkienė mano, kad Daukantas pateikia originalią Perkūno interpretaciją, nes jam suteikia daug funkcijų⁵⁹, nors nenurodo faktų, įrodančių, kad tie vardai tikrai priklausė Perkūnui⁶⁰. Dainius Razauskas iškelia mintį, kad Daukantas „giliai buvo perpratęs patį mitinį pasaulėvaizdį, kad savaime bylojo archetipinėmis, *post factum* šaltinių patvirtintomis tiesomis“⁶¹.

Rėza, komentuodamas dainos „Du veju“ / „Die beiden Fícher“ dvi eilutes „Ney ant Warufnēs, / Tikt ant Rufnēs Kemėlio“, ir Rusnės, ir Klaipėdos vardą sieja su švedų kalba⁶². Daukantas jau *IŽ* išplėtoja su Rusnės šventykla susijusią istoriją, bet tik *Būde* jos kontekste aptaria ir Klaipėdos vardo kilmę, neatmestina, sureagavęs į Rėzos požiūrį:

Kītī wadīno Zámajtiū krasztą paiurie essanti tarp uppes Jslos īr Nemāno Pruzajs arba Parusajs nu dīdej garsios žiniczēs senowie Namóno itakos sąloie buwusios, kórioie žīniczio āmžina ugnēs ānt Dijwo garbies rusiejē, nu ko ne wen pati sąla Rusnēs wardą saw gawo, bet dar tullī raszfīnikaj patē Zīamajtiū jurā Rusū-mare wadeno o jos paiuriū gywentojus Rusajs; bet tānkesnej Parusejs arba Parusajs, beje, pas Rusnē gywenāntejs. (*Būdas*, p. 9)

Klājpieda nu žodiams klysti īr pīeda, jog klājdioiōs juro galiejē sawą pīedą padietī. (*Būdas*, p. 11)

⁵⁸ *Ibid.*, p. 179–180.

⁵⁹ Nijolė Laurinkienė, „Senovės lietuvių dievas Perkūnas kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose“, in: *Tautosakos darbai*, Vilnius, 1996, t. 4 (11), p. 12.

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ Dainius Razauskas, „Daukanto Perūnas“, in: *Liaudies kultūra*, Vilnius, 2018, t. 5, p. 12.

⁶² Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 181.

Rėzos komentaras prie dainos „Duktės Aplankimas“ / „Der Befuch der Tochter“ taip pat galėjo turėti poveikį Daukantui aiškinant žodį *atmonas* ‘etmonas’. Darbuose žodis *atmona* ‘kerštas’ yra vartojamas, bet žodžiui *etmonas* šiame veikale Daukantas pritaikė „tieunas“. IŽ jau vartojo ir *atmonas* ‘etmono’ reikšme, bet neaiškino žodžio kilmės. Rėza rašo, kad žodis *atmonas* neabejotinai yra totoriškos kilmės, nes

Kazanės totoriai tėvą vadina *Ata*, jakutai – *Atam* arba *Agam*, o *Ataman* vadinamas vyriausias šeimos narys. Turkai taip pat tėvą vadina *Atta*, o čiuvašai – *Atei*. Kaip žinoma, vienas narsiausių turkų karo vadų XIV amžiaus pradžioje buvo vadinamas *Athmann* arba *Otmann*. Jis užkariavo Mažąją Aziją, o jo kariai, vadinami osmanais, kitame šimtmeityje įveikė Konstantinopolį. – Kai kas žodį *Hetmann* bando kildinti iš vokiško *Het* arba *Haupt* (žr. *Real. enciklopedijoje*, d. 4, p. 743): „Kai kazokai dar buvo lenkų valdžioje, jiems karalius Steponas Batoras (1576) paskyrė vyriausią kariuomenės vadą, vadinamą hetmonu.“ – Tačiau labiau tikėtina, kad tas žodis yra atėjęs iš kazokų šnekamosios kalbos, o ne iš vokiečių. – Nereikia stebėtis, kad lietuvių kalboje pasitaiko totoriškų žodžių, kaip *Atmons*, *Urdelis* (žr. Schloetzerio *Lietuvos istoriją*, p. 177, pastabą b) ir t. t., juk lietuviai daugelį šimtmečių kariavo su totoriais ir pasigrobdavo vieni kitų belaisvių. Dar galima rasti latviškai kalbančių totorių prie Očakovo, kuriuos Adelungas (žr. Vaterio *Mithridatas*, t. 2, p. 699) laiko anų belaisvių palikuonimis.⁶³

Daukantas *Būde*, skyriuje „KARYBA Senowęs-Lėtuwiū“, aptardamas pareigybes nurodo:

Karęs wīresnīje tīj buo: atmonas nu žōdio atmonyti, deszīntinīkas, szīmtinīkas arba pōlkoriūs nu žōdio pōlti īr karūzasis, kōrius wīrsziaus minawojau: buo dar witunas, kōrs wissā kariauā wedā ī karę nesant Atmono, Sarguns, kōrsaj rupinos kariāunos mītalō, īr paojumō, Abazūnas kōrs prigulī kariāunōs rupinos. (*Būdas*, p. 205)

Daukantas į Rėzos komentarą galėjo atkreipti dėmesį ir anksčiau. Nes IŽ jis palaiko Augusto Ludwigo von Schlözerio istorijoje *Geschichte von Littauen, Kurland und Liefland*, kurią Rėza mini komentare, požiūrį, perimtą iš Laoniko Chalkokondyleso (apie 1423/1430–1490), kad Herodoto minimi skitai, gyvenę Moldavijos teritorijoje, atkeliavo iš Europos, o ne atvirkščiai; kad jis totorius skirsto į keturias grupes, iš kurių viena – lietuviai Kazimiero valdymo laikais⁶⁴. Tačiau Schlözeris nieko nerašo apie latvius gudų kariuomenėje,

⁶³ *Ibid.*, p. 182–183.

⁶⁴ [August Ludwig von Schlözer], „Geschichte von Littauen, als einem eigenen Großfürstenthume, bis zum J. 1569“, in: *Geschichte von Littauen, Kurland und Liefland*, von August Ludwig Schlözer und Ludewig Albrecht Gebhardi, Halle: bey Johann Jacob Gebauer, 1785, p. 4–300.

kurie, anot Daukanto, 1750 m. kariaudami su Krymo totoriais galėjo su jais susikalbėti. Rėza nurodo, kad apie latviškai kalbančius Očakovo totorius rašoma Johanno Severino Vaterio (1771–1826) bendrosios kalbotyros klausimus aptariančioje knygoje. Vateris nurodo, kad Gotthardas Friedrichas Stenderis savo latvių kalbos gramatikoje (1783, p. 18) užtikrina, kad rusų karininkas, gimęs Kurše, Anos Ivanovnos (1730–1740) valdymo metu stovėjo (su kariuomene) Belgorodo totorių stepėse, Očakove, ir pastebėjo, kad pastarieji skiriasi kalba ir papročiais nuo kitų, ir jis galėjo susikalbėti. Vateris, be kitų pastabų, sako, kad greičiausiai tai buvo palikuonys karų metu į nelaisvę patekusių karių, o ne iš senų laikų, kai ten gotai ir slavai gyveno pramaišiu⁶⁵. Atrodo, Daukantui labiau patiko Schlözerio pastaba, jis ją nurodo („Schlözer Gesch. Litthauen s. 177 anmerkung.“), bet, matyt, atsižvelgdamas ir į Stenderio pastabą, kad latvio su totoriumi pokalbis vyko Anos Ivanovnos valdymo laikotarpiu, *Būde* patikslina metus:

Kas dar yra stebuklingesnió iog kad Maskolej szenden Róssajs wadinamis metuš 1740 kariawo só Tórkajs tusi uksñiniusi pamariusi, tad Łatwej budamis Maskolú wajski dar radusis tenaj tokiu gywentojú, sókórejs galiejusis só kalbieti sawótiszkaj. (*Būdas*, p. 5)

Ne tik *Dainų* komentarai, bet ir „Betrachtung...“ teikė Daukantui retesnių žodžių pavyzdžių, mokė, kaip aprašyti senovės lietuvių charakterį, gyvenimą, papročius. Antai skaitant *Dainų* ir *Būdo* tekstus, kur aprašomas lietuvis sužadėtinės, nuotakos, motinos gyvenimas, susidaro įspūdis, kad kalbama apie tos pačios tautos mergele, kartojasi žodžiai ir motyvai. Pirmiausia krenta į akis, kad tik *Būde* Daukantas jau dažniau vartojo žodį *nuotaka*, kuris neaptinkamas *Darbuose*. *IŽ nuotaka* minima apie aštuonis kartus, o *jaunoji* – apie vienuolika. Vienoje *IŽ* rankraščio vietoje Daukantas viršuj žodžio „pas jaunūiė“ užrašo „nūtaka“ (*IŽ*, l. 549v). Pats Rėza „Betrachtung...“ paaiškino, kas yra nuotaka: „vadinama jaunoji, parvesta į vyro namus“⁶⁶. *Būde* Daukantas taip pat nusprendžia skaitytojui, kuris nesupras žodžio *jaunoji* ‘nuotakos’ reikšmę, paaiškinti ir sako, kad po ūkvaizdžių nuotaka buvo vadinama jaunąja („tejp nuotaką mergatę poukwajzdio pra-

⁶⁵ [Johann Severin Vater], *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde: Mit dem Vater Unser als Sprachprobe in beynahe fünfhundert Sprachen und Mundarten*, von Johann Christoph Adelung, Hofrath und Ober-Bibliothekar zu Dresden, grofsentheils aus Dessen Papieren fortgesetzt und bearbeitet von Dr. Johann Severin Vater, Professor und Bibliothekar der Universität zu Halle, Zweyter Theil, Berlin: in der Vossischen Buchhandlung, 1809, p. 699.

⁶⁶ Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 185.

ded wadintī“, *Būdas*, p. 52). Žodį *nuotaka* tik kartą aptinkame jo surinktų dainų rinkinyje, jo paties komentare⁶⁷, o ne dainų tekstuose.

Rėza „Betrachtung...“ atkreipia dėmesį, kad latvių kalboje nėra ne tik žodžio *daina*, bet ir žodžių: *marti*, *piršlys*, *kraitis*, *palagis*, *palagas*, *svotas*, *uošvė*, *anyta*⁶⁸. Daukantas pavartojo žodį *palagas* IŽ, versdamas kryžiuočių įtvirtinto laivo apibūdinimą „pinnis loricaque instructus“⁶⁹, kurį Leonas Valkūnas verčia „su įtvirtintais bortais“⁷⁰:

Kitta dales Krizejū karaunas patėikusi laivus su palagas, kuriuse nebuo paoiū ne nusuilgsniū ne nu wilicziū, apgulę pyli Gondingenōs. (IŽ, l. 224)

Būde šis žodis pavartotas apibūdinant lietuvių sugebėjimą pasinaudoti gamtos teikiamomis gėrybėmis:

tu negawusis tad isz lįjpos lunku demblus drabuzui aude, jau awašus wyzō, isz mauknū pałagus, punēs ir łapīnēs sau dirbo, apyniū wīrksztiemis ir płauszomis bej wiłimis siułoie ir rajsziōje. (*Būdas*, p. 16)

Būde aptinkame *Dainose* esančią Pajūrio kraštui būdingesnę leksiką:

nes ir tos pates uppys ir uppalej parkarszōsejs medejs ōzwirti, kōrius pawasario ar rudīnįs twanaj tewokę, o je kōriū tenaj smarkī sriautaj nestęngę pakuszintī, tįj mīrgdamis undinie i plįjnā pawīrti jau apdumamis smiltiemis, jau nudumamis nu ąmziū ąmziū złuksoie it akmīnnys, kōriū žilā karszatę dar appinej alksniū ir karkłu szakosi wydamijs paundinejs issiswarstī sawa spōrganotajs wajnikajs klietę, wissōs krasztas wįjnōgirri niōksoie i kōrios tąnkme ne wen gywolis, bet ir žmōgōs negalieje ilistī. (*Būdas*, p. 13)

Daukanto pavartoti „apdumamis smiltiemis, jau nudumamis“ greičiausiai susikurtas pagal dainos „Prapūlufi“ / „Die Werfchwundene“ tekstą:

O ir furado Seffytelę
Ant Iurū, Marū Dugnėlio.

Sžemoms Smiltelemis apdumtą,
Žaleis Maureleis apneštą (*Dainos*, p. 102)

⁶⁷ Simonas Daukantas, *Žemaičių tautosaka*, t. 1, p. 187.

⁶⁸ Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 185.

⁶⁹ [Albertas Kojalavičius-Vijūkas], *Historiae Lituaniae pars prior: De rebus Lituanorum ante susceptam Christianam religionem, conjunctionemque Magni Lituaniae Ducatus cum Regno Poloniae*, libri novem, auctore p. Alberto Wiiuk Kojalowicz Soc. Jesu s. th.d., Dantisci: Sumptibus Georgii Förster, 1650, p. 239.

⁷⁰ Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorija*, iš lotynų kalbos vertė Leonas Valkūnas, antrasis leidimas, Vilnius: Vaga, 1989, p. 191.

Galima pažymėti, kad *Būdo* citata yra iš bene visų geriausiai žinomos vietos apie traškančias Lietuvos girias, kuriai būdingas ritmas ir muzikalumas. Daukantui dėl romantizmo įtakos teksto garsinis pavidalas yra pirminis ir svarbiausias. Miško aprašyme santykis tarp tikrovės ir regimybės, referentinės tikrovės ir meninės yra vos juntamas. Daukantas sukuria miško ir žmogaus paralelę. Senovės Lietuvos girių aprašymas – tai pasakojimas apie harmoningą lietuvių gyvenimą gamtos apsuptyje. Šioje nemažoje atkarpoje miškas įgyja akustinę formą. Citatoje pastebime, kad dainos žodžio *apdumtą* pagrindu susikurti *apdumamis*, *nudumamis* autoriui reikalingi medžio ir žmogaus ryšio istorijai papasakoti. Priebalsio *m* kartojimas: „medejs“, „smarkĩ“, „mĩrgdamis“, „apdumamis smiltiemis, jau nudumamis nu amžĩu amžĩu“, „it akmĩnnys“, „wydamĩjs“, „tąnkme“, „zmõgõs“ sujungia medį ir žmogų. Daukantas, pasitelkdamas dainos motyvą apie marių dugnelyje surastą prapuolusią sesytėlę, pasakoja paralelią istoriją apie kraštą, kuris viena giria niūksojo, kurio seni ažuolai išvirtę trėšė žemę naujai išaugsiantiems, kaip praeities herojų pavyzdžiai turi pažadinti lietuvius iš letargo. Pavartotas autoriaus dainos pamėgdžiojimas naikina skirtį tarp referentinės tikrovės ir vizijos. Teksto reikšmė ir prasmė kyla ne vien iš vaizdinio, bet ir iš priebalsių kartojimo, kuris sukuria papildomą jutiminį pavidalą. Kaip mergelės laisvę ir dorą simbolizuoja vainikėlis, taip senovės lietuvis giriose laisvas dorai gyveno, kol juos „spõrganotajs wajnikajs klietę“. Kitoje vietoje Daukantas, pasakodamas apie namus sako, kad „wajniks prostogo išzkĩsztas saugioę naujus nõmus nu wĩsso pĩkto“ (*Būdas*, p. 142). Saulius Žukas teigia, kad „grėsmingas miškas ugdė ir kartu simbolizavo vyrišką jėgą, narsumą, ištvermę, o išpuoselėtas kiemas ir rūtų darželis reiškė moterišką švelnumą, ištikimybę, susilaikymą, t. y. aukštos dorovinės kultūros bruožus“⁷¹. Daukantas iš namų atsinešą patyrimą apie girias sulieja su liaudies dainų poetika ir išplečia asociacijų ratą, paremia savo istoriografinės koncepcijas.

Kad žodis *apdumti* Didžiosios Lietuvos skaitytojui nebuvo įprastas, galime matyti iš veikalo antrojo leidimo, kuriame stengtasi paaiškinti Daukanto leksiką:

jau apdumiami (apneszami) smiltimis, jau nudumiami nũ amžĩu amžĩu žluksojo (mirko) it akmenys, kurių žilą karszatę dar apyniai, alksnių ir karklų szakose vydamijs (vyniodamijs) pavandeniais įsisvarstę, savo spurganotais vainikais klėstę; visas krasztas viena giria niūksojo, į kurios tankmę nevien gyvũlys, bet ir žmogus negalėjo įlysti.⁷²

⁷¹ Saulius Žukas, *Simonas Daukantas*, Vilnius: Šviesa, 1988, p. 152.

⁷² [Simonas Daukantas], *Budas. Senovės Lietuvių, Kalnėnų ir Žemaičių. Parasžė Simanas*

Daukantas, pasitelkęs atskirų dainų eilutes, *Būde* iliustruoja dorybę. Štai šiame sakinyje, atrodo, cituojama iš „Duktės Aplankymo“ / „Der Besfuch der Tochter“:

Todiel szenden dar senīje regiedamis jaunus īsztisielus sawo lietas brókant īr só mergajtiemis glousniuojentes parserg jus mindamis peliedos bałsą naktīmis oloujēntios, sako, kou wystīsi, kou wystīsi, mergos waką, mergos waką, koumi wystysi, koumi wystysi, lījpos łapó, lījpos łapó. (*Būdas*, p. 50–51)

Dukte mano, Simonėne,
I ką tu ji wyftīfi?
Dam, dam, dali dam;
I ką tu ji wyftyfi? (*Dainos*, p. 242)

Rėzos pasakėčių leksikos, žodžių junginių, sakinio atkarpų *Būde* taip pat randame. Pavyzdžiui, Daukantas, paėmęs iš pasakėčių sakinio atkarpą „išblyfzkusi weidą turri, kaip koks lawonas“ (*Aisopas*, p. 40), vartoja ją po-
žemio dievui Pikului apibūdinti:

Tretesis stabas tretemiji ouksī buwes īszblieszkęs senis rusto wejdo, barsdos nutysósęs īr iszdřĩskósęs, gałwa bałtó nometó apgota, nu wĩssos sawo stowĩlos pawiedós i noumĩrieli. (*Būdas*, p. 95)

Aprašydamas senovės lietuvių namų vidų ir šeimos vakarojimą po darbų prie ugnies, Daukantas du kartus pavartoja žodį *ugniavietė*, kuris aptinkamas pasakėčiose – „ugnewētôs“ (*Aisopas*, p. 43, 45):

Asłoje patĩjs nómo jou i kãmpã kamaros linkon buo kartajs doubie ketwirtayniszka iszkasta i kėlio mierã gĩłomo ugnawĩjtĩ wadĩnama, tejp erta, iog gaspadĩne walgi wĩrdama galieje apsókou wakscioti, kad kitĩ ãnt krãntu sósiedusis, kojės žiamin nalejdĩj szildies. (*Būdas*, p. 20)

Ąnt pat wĩdoriu tos doubies ar ugnawijtęs. (*Būdas*, p. 21)

Šis tyrimas patvirtina Pivoro mintį, kad tautosaka Daukantui buvo svarbus šaltinis, nes išreiškė tautines vertybes, todėl jis stengėsi išsaugoti originalią patarlių ir posakių raišką, daug kartų juos citavo. Jis, sekdamas liaudies kūryba, mokėsi perteikti žmogaus ir gamtos paralelizmą, ieškojo išgyvenimų ir jausmų raiškos pavyzdžių.

Išvados. Tyrimas rodo, kad Simonas Daukantas liaudies kūryba domėjosi visą kūrybinį laikotarpį, bet gausiausiai folkloristikos aptinkame *Būde*, kur daugiausia kartų nurodytos Liudviko Martyno Rėzos *Dainos*. Ištyrus *Būdo* nuorodas nustatyta, kad Daukantas du kartus nurodo į Rėzos dainų tyrinėjimo teksto p. 330, kai nori dainų tekstus panaudoti kaip šaltinį teiginiui apie žirgų svarbą senovės lietuvių gyvenime. Vieną kartą remiasi „Anmerkungen“, komentarais.

Nustatyta, kad Daukantas Rėzos komentarais, jų nenurodydamas, remėsi daugiau kartų. Pirmiausia krenta į akis skirtingas Rėzos ir Daukanto požiūris į tam tikrų žodžių kilmę. Daukantas gana dažnai nesutinka su pirmtako nuomone, pateikia savo nuomonę, žodžio etimologiją.

Daukantui artimas europinio romantizmo požiūris į tautosaką. Jis, kaip ir Rėza, lietuvių liaudies dainų kūrėjų visuomenę suvokia kaip idealią, priešingus tai koncepcijai raiškos dalykus (skolinius, odiozinę leksiką) atmeta. Jam buvo svarbi Rėzos paskelbtų dainų poetika, jis, sekdamas liaudies kūryba, mokėsi perteikti žmogaus ir gamtos paralelizmą, ieškojo išgyvenimų ir jausmų raiškos pavyzdžių.

ELEMENTS OF LINGUISTIC EXPRESSION OF MARTIN
LUDWIG RHESA'S *AISÓPAS ARBA PÁSAKOS* AND *DAINOS*
ODER LITTHAUISCHE VOLKSLIEDER IN SIMONAS
DAUKANTAS'S *BUDAŲ SENOWĘS-LĒTUWIŲ KALNIENŲ ĪR*
ZÁMAJTIŲ

Summary

Dedicated to the 250th anniversary of Martin Ludwig Rhesa's birth, this article examines the influence of Rhesa's works – *Aisópas arba Pásakos* (1824; hereafter *Aisopas*) and *Dainos oder Litthauifche Volkslieder* (1825; hereafter *Dainos*) – on Simonas Daukantas's *BUDAŲ Senowęs-Lėtuwių Kalnienų ĩr Zámajtių* (1845; hereafter *Būdas*).

Until now, the influence of Rhesa's *Aisopas* and *Dainos* on Daukantas's ideas and forms of expression has not been thoroughly researched. Therefore, this article examines and clarifies references to Rhesa's *Dainos* in *Būdas*, paying particular attention to unmarked quotations. It has been established that Daukantas also drew on Rhesa's Commentaries and Studies of Folk Songs (*Anmerkungen* and *Betrachtung über die litthauifchen Volkslieder*) without providing references. He quite often disagreed with Rhesa on the origin of individual words and gave his own opinion on their etymology.

Research shows that folk art reverberations are characteristic of almost all of Daukantas's works but especially of *Būdas*. Daukantas shared the European Romantic view of folklore. Like Rhesa, he romanticised Lithuanian folk songs, censured their odious vocabulary and barbarisms. This study confirms Saulius Pivoras's idea that folklore was an inspirational source for Daukantas. Since the Lithuanian proverbs represented national values, he frequently quoted them, thus attempting to preserve their original expression. The poetics of the songs collected by Rhesa were important to him. Following folk creativity, he learned to convey the parallels between the human and nature and looked for examples of empathy.

The article examines the vocabulary, phraseology, and motifs that Daukantas adopted from Rhesa's songs and tales. It is believed that the vivid motifs of songs integrated into the text of *Būdas* convey the Lithuanian worldview and national mindset better than dry reflections on the importance of folk songs encoding cultural experience.

